

De economie in crisis, maar geen vriend met de Mammon

Harrie Verbon, hoogleraar Openbare Financiën aan de Universiteit van Tilburg

Te verschijnen in: Paul van Geest en Marcel Poorthuis (red), *Maak vrienden met de Mammon (Tussen economie en levensbeschouwing)*, Tilburg, maart 2013.

De economie verkeert in een crisis. Nadat de kredietcrisis in 2008 was ingezet vanuit het financiële systeem, met de ondergang van Lehmann Brothers als het symbool van de teloorgang, bleek in 2010 dat ook de Europese Unie op een te zwak fundament was gebouwd en aan zijn eigen tegenstrijdigheden te gronde dreigde te gaan. Deze Europese crisis woekert nog steeds voort en lijkt niet door de politieke leiders van de EU opgelost te kunnen worden.

Beide crises kwamen voor de meeste economen onverwacht. Achteraf wisten veel economen verklaringen voor de problemen te geven en hoe deze problemen voorkomen hadden kunnen worden. Maar daarbij bleek hoezeer de meningen onder economen uiteenlopen. Zoals Lo (2012) bespreekt zijn economen het bij de verklaring van de kredietcrisis niet eens over de feiten, de oorzaken en de oplossingen. Bij de oplossing voor de eurocrisis heeft Graafland (2012) laten zien dat er vele niet met elkaar te rijmen opties zijn, maar dat het op voorhand op basis van economische overwegingen niet uit te maken is welke optie de voorkeur verdient.

Binnen de economische wetenschap bestaat er al langer onenigheid over de werking van de economie, met name over de vraag in hoeverre het marktmechanisme kan zorgen voor maximale of optimale welvaart. Dan ging het bijvoorbeeld over de vraag of conjunctuurcycli het gevolg zijn van de niet tijdige aanpassing van prijzen, of juist het gevolg van de optimale werking van markten, zoals de aanhangers van de zogeheten real business-cycletheorie menen. Dit was een discussie voor fijnproevers met overigens beleidsmatige consequenties. De crises heeft kennis over de toepasbaarheid en de werking van economische recepten echter urgent gemaakt, maar juist tijdens crises blijkt de verdeeldheid van economen het meest. Daarom zijn deze crises niet alleen een crisis van de economische orde (hoe vrij moet/mag de markt economie zijn?), en van het economische beleid (wat moeten overheden doen om de huidige krediet/eurocrisis het hoofd te bieden en wat niet?), maar ook een crisis van de economische wetenschap als zodanig.

In deze bijdrage zal in de volgende paragraaf kort stil gestaan worden bij de economische opvattingen over de crisis. Daarna komt de vraag aan de orde wat voor een wetenschap de economie eigenlijk is dat ze de gevolgen van actuele economische ontwikkelingen niet juist kan inschatten en daarom bij majeure gebeurtenissen te laat blijkt te zijn om onheil te voorkomen? Hoe kan het dat als het onheil eenmaal over de economie is heen gekomen, er toch grote onenigheid kan ontstaan over de juiste oplossing? Dat is de eerste vraag waar we ons mee bezig houden.

De tweede vraag is dan of als de conclusie moet zijn dat de economie niet geschikt is om crises te voorspellen, de wetenschap dan nog wel geschikt is om als voertuig van de discussie over beleid en sociale rechtvaardigheid gebruikt te worden. Misschien enigszins verrassend is dat de conclusie daarbij zal zijn dat de economische wetenschap bij uitstek geschikt is om het raamwerk voor deze maatschappelijke discussies te bieden.

Economische verklaringen en remedies voor de krediet- en eurocrisis

Er is enige consensus onder economen dat het ontstaan en daarna klappen van de 'huizenzeepbel' in de VS beschouwd kan worden als een belangrijke oorzaak voor de start van de kredietcrisis. Het ineensklappen van huizenprijzen in de VS eind 2006 maakte de zogenaamde subprime hypotheek (dat wil zeggen, hypotheek voor mensen wier kredietwaardigheid niet erg groot was) grotendeels oninbaar. Aangezien deze hypotheek door de verstrekkers ervan in delen doorverkocht waren in zogenaamde *securities* (zie Van Ewijk en Teulings, 2009, voor een verdere uitleg) aan grote beleggers, waren het niet de hypotheekverstrekkers die het grootste risico liepen toen mensen niet langer hun hypotheek konden afbetalen. Risico's waren op een onduidelijke manier overgeheveld van verkopers (instellingen die hypotheek verstrekten) naar kopers (beleggers en banken). Toen de ware aard van de risico's manifest werd door het inzakken van de woningmarkt in de VS, ontstond er een vertrouwenscrisis rond deze quasi-verzekeringsproducten die uiteindelijk het financiële systeem dreigde te ondermijnen.

De genoemde consensus laat echter onverlet dat er, zoals Lo (2012) beschrijft onenigheid is tussen economen over de vraag waarom het in de eerste plaats mogelijk was dat er in de VS op zo'n massale schaal hypotheek werden verstrekt aan gezinnen die maar beperkt kredietwaardig waren. Hier worden genoemd de politiek van lage rente door de centrale bank en de overvloed aan kapitaal afkomstig uit China, zwak toezicht op financiële instellingen, de deregulatie van financiële markten, nieuwe financiële instrumenten, zoals derivaten die het mogelijk maakten risico's op een niet transparante wijze door te schuiven, enzovoorts. Ook is er onenigheid over de vraag hoe de effecten van het barsten van de zeepbel zich over de hele (wereld)economie kon verspreiden. Gegeven de onenigheid over zowel de feiten als de analyse, concludeert Lo dat er vanzelfsprekend ook onenigheid onder economen bestaat over hoe een financiële crisis voorkomen kan worden.

Toen in het voorjaar van 2010 de financiële verplichtingen van de Griekse overheid niet langer financierbaar bleken en het faillissement dreigde, niet alleen van de Griekse overheid, maar ook van de financiële instellingen die geïnvesteerd hadden in de Griekse schuld, was de eurocrisis een feit. De eurocrisis is grotendeels een politieke crisis: de politieke leiders hadden en hebben wijd uiteenlopende ideeën over hoe, bij toenemende economische integratie, de politieke machtsverdeling binnen de EU eruit zou moeten zien. Daardoor is de EU opgetuigd met instituties die de lidstaten tot bepaalde acties aansporen, zonder dat besturende organen in de EU (Europese Commissie, Raad van Ministers, Hof van Justitie, enzo voorts) duidelijke bevoegdheden hadden (en hebben) om de lidstaten te dwingen de communautaire regels na te leven.

Dat is vooral bij de EU begrotingsregels een fatale mix gebleken met het (nagenoeg) faillissement van Zuid Europese landen als gevolg. Dat de begrotingsregels, die maxima op de nationale overheidstekorten en overheidsschulden bevatten, zoals neergelegd in het zogeheten stabiliteits- en groeipact, niet effectief waren was onder economen bekend, zie bijvoorbeeld Calmfors (2005) en Verbon (2005). Te weinig economen hebben echter tijdig erkend dat dit met name onder een gemeenschappelijke munt als de euro tot een structurele ondermijning van de economie in het gehele eurogebied zou kunnen leiden. Sterker nog dan bij de kredietcrisis geldt bovendien dat de meningen verdeeld zijn over de oplossingen voor

deze crisis. Graafland (2012) somt mogelijke remedies op, zoals verdere integratie en centralisatie binnen het eurogebied, het opbreken van de euro in meerdere delen of het opnieuw invoeren van nationale munten. Hij geeft daarbij echter ook aan dat het niet bij voorbaat is in te schatten welke oplossing het ‘beste’ is. Elke remedie brengt kosten met zich mee die door de veelheid aan effecten niet vooraf, en waarschijnlijk ook niet achteraf, te meten zijn. Dat betekent dat een uitweg uit de eurocrisis, voor zover die bestaat, meer bepaald zal worden door de (politieke) smaak van de belangrijke hoofdrolspelers dan door harde economische overwegingen.

De economie als wetenschap

De kredietcrisis en, in minder mate, de eurocrisis troffen de economische professie als bij donderslag. Deze waarneming heeft velen doen twijfelen aan het nut van de economie als wetenschap. Welke kennis heeft de economische wetenschap de maatschappij te bieden als die kennis niet toereikend is om zulke diep ingrijpende gebeurtenissen als krediet- en eurocrises mee te begrijpen, laat staan te voorspellen? Laten we hier beginnen met de vraag wat voor een wetenschap de economie eigenlijk is.

De economie kan sinds eind 18^e eeuw als apart studieobject worden beschouwd. De klassieke economen, schrijvend in de 19^e eeuw, beschouwden de economie als een wetenschap die, uitgaande van ‘ware postulaten’, wetmatigheden afleidde. De postulaten die de theorie aannam hadden vooral betrekking op het doel van individueel menselijk gedrag. De meest gebruikelijke aanname was dat de mens zijn geldelijk inkomen wenste te maximeren. De klassieken namen dit voor waar aan omdat zij dat bij introspectie onomstotelijk konden vaststellen. De klassieken gingen vervolgens na welke acties volgden uit dit doel als er geen andere versturende factoren in het geding zouden zijn. Een daaruit volgend probleem bij deze deductieve wetenschapsopvatting van de klassieke economen was dat geen enkel waarneembaar feit ooit een bevestiging, maar ook geen weerlegging van de theorie zou kunnen opleveren. De voorspellingen van de theorie zijn immers logisch juist, maar omdat de versturende factoren door de theorie niet geformuleerd werden, kon empirisch niet nagegaan worden of de theorie wel of niet geldt. De klassieken vonden het formuleren van die randvoorwaarden ook niet noodzakelijk omdat de theoretische stellingen tendenties waren die in de economische werkelijkheid waar te nemen zijn, maar die voortdurend door ‘secundaire’ verschijnselen te niet gedaan worden. De klassieke theorie had dan ook geen voorspellende waarde, maar slechts ex post verklarende waarde (Blaug, 1992, blz. 66). Als de werkelijkheid overeenkwam met de theorie, waren er kennelijk geen krachtige versturende krachten aan het werk die de voorspelde tendenties teniet deden. In het andere geval waren die krachten er wel, maar was de theorie nog steeds correct, omdat die op ware postulaten was gebouwd.

De wetenschapsopvatting van de klassieke economen is in de loop der tijd op twee fronten bestreden. Op de eerste plaats op het front van de postulaten over het menselijk gedrag. De Nederlandse econoom Pieter Hennipman heeft in een uitgebreid exposé (1945) uiteengezet welke logische problemen het op het eerste gezicht aannemelijke individuele doel van inkomensmaximalisatie als basis voor het economisch handelen opleverde. Dat individuen een zo hoog mogelijk inkomen wensen is al niet meer zo aannemelijk als mensen bijvoorbeeld ook positief nut onttelen aan vrije tijd. Naast het maximeren van geldelijke

rijkdom konden er dus ook andere doelen zijn, zoals het zorgen voor anderen, het genieten van vrije tijd, het vinden van een partner. Deze en andere ‘niet economische’ doelen zouden nooit het voorwerp van economisch onderzoek kunnen zijn volgens de klassieken, hoewel deze doelen evident wel tot economisch gedrag kunnen leiden.

De zogenaamde marginalistische revolutie die eind 19^e eeuw de theorie op een compleet nieuwe leest schoeide, maakte een einde aan het oude postulaat van inkomensmaximalisatie als alles verklarend doel van menselijk handelen. De moderne (neoklassieke) theorie neemt de behoeften van individuen als gegeven aan en beperkt deze behoeften niet bij voorbaat tot strikt financiële behoeften. Geen enkele behoefte kan als specifiek economisch of juist niet-economisch worden beschouwd. De aard van de voorkeuren is dus niet relevant in de theorie, maar de manier waarop een individu, gegeven die voorkeuren, tot gedrag komt. Hierbij speelt schaarste een rol. Omdat door schaarste niet alle behoeften bevredigd kunnen worden, moet het individu op een ‘economische’ wijze te werk gaan. Economisch wil hier zeggen dat men bij de gegeven schaarse middelen zodanig handelt dat men een zo groot mogelijke behoeftebevrediging bereikt. Het gaat hier dus om de aanname dat het individu in staat wordt geacht ten eerste om de behoeften naar urgentie te rangschikken en, ten tweede, die behoeften op meest gunstige manier te bevredigen met zijn of haar beperkte middelen. Niet relevant is *wat* het individu wenst te bereiken. Dat kan een zo hoog mogelijke rijkdom zijn, zoals de klassieke economen aannamen, maar dat kan ook op grond van altruïstische motieven de bestrijding van armoede in de wereld zijn. De individuele doelen die ten grondslag liggen aan het economisch handelen worden door de theorie derhalve als een gegeven beschouwd waar de theorie geen oordeel over heeft.

Een tweede ontwikkeling die de klassieke wetenschapsopvatting van de klassieke economen in een ander daglicht stelde, was de opkomst van empirische methoden in de economie. Voor de Tweede Wereldoorlog was de Nederlandse econoom Jan Tinbergen één van de eersten die statistische methoden gebruikte om macro-economische relaties van ‘getallen te voorzien’. De eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog waren economen bezig grote modellen van de economie te ontwikkelen die vol zaten met Keynesiaanse mechanismen, zoals de multiplier-effecten van extra overheidsuitgaven. Door de Keynesiaanse revolutie kreeg de economische wetenschap via de inzet van deze modellen in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog nagenoeg de status van een exacte toegepaste wetenschap. De Keynesiaanse recepten zouden er immers voor zorgen dat een grote depressie nooit meer zou kunnen plaatsvinden.

Het is bekend dat Keynes zelf de pogingen om economische relaties statistisch te toetsen sterk afkeurde. Hij zag de economische wetenschap als een vorm van logica. Zodra men feitelijke getallen gaat invullen voor variabele functies verliest een model volgens Keynes zijn algemeenheid. In 1938 schreef hij in een brief aan Hicks: “Economics is a science of thinking in terms of models joined to the art of choosing models which are relevant to the contemporary World.” (geciteerd door Blaug (1992), blz. 79). De beste econoom is dus volgens Keynes die econoom die het beste in staat is logisch juiste conclusies te trekken uit een model dat de huidige wereld het beste beschrijft. Het is ironisch dat de man die min of meer in zijn eentje verantwoordelijk was voor de stormachtige ontwikkeling van de econometrie in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw deze ontwikkeling al voor de Tweede Wereldoorlog afkeurde.

Midden jaren 60 al werd het optimisme dat volgde uit de empirische Keynesiaanse macromodellen verstoord doordat expansief begrotingsbeleid als reactie op recessies niet in alle gevallen bleek te werken. Dit leidde tot een tegenstroming in de economische theorie die de theorie minder op basis van mechanismen, maar meer op basis van individuele verwachtingen formuleerden (Klamer, 1984). Het monetarisme en vooral de nieuw-klassieke macroeconomie formuleerden theorieën volgens welke het begrotingsbeleid geen reële economische effecten kan hebben. Als dat namelijk wel het geval zou zijn, zouden individuen dat ook weten en, door hiermee in hun gedrag rekening te houden, het beleid teniet doen. Een verwante stroming is de invloedrijke real-business cycle benadering volgens welke recessies niet het gevolg zijn van het falen van de markt, maar juist de meeste efficiënte reactie van de markt op exogene schokken weergeeft. Ook volgens deze benadering is interventie door de overheid ongewenst en in ieder geval ineffectief. Deze benaderingen leverden een duidelijke empirische hypothese op die empirisch getest zou kunnen worden, namelijk dat begrotingsbeleid niet gecorreleerd is met belangrijke macro-economische variabelen, zoals het bruto binnenlands product, de werkloosheid en de consumptie. Een hele generatie van economen is daarom bezig geweest het al dan niet ontbreken van deze correlaties aan te tonen. Met wisselende resultaten (Blaug, 1992, p. 203).

Heeft empirische wetenschapsbeoefening de economische theorie verder gebracht?

De klassieken vonden het waarnemen van de werkelijkheid feitelijk overbodig, zoals we zagen, want de theorie was ‘waar’. Voor Keynes was de toepassing van de statistiek in de economie ineffectief, omdat algemeen geldende waarheden daarmee niet konden worden vastgesteld. Integendeel, de theorie werd door empirische toetsing juist beperkter geldig gemaakt. Toch heeft de econometrie zich als aparte discipline na de Tweede Wereldoorlog een erkende plaats verworven in de academische wereld. De mogelijkheden van empirisch onderzoek zijn aanzienlijk uitgebreid en bij een grote meerderheid van de economen behoort statistiek tot de basisvaardigheden die zij, indien nodig, routinematig kunnen toepassen.

Toch heeft, ondanks deze ontwikkeling, de econometrie het basisprobleem van empirisch onderzoek in de economie niet opgelost: namelijk dat weerleggingen van voorspelde verschijnselen niet tot eenduidige antwoorden op het waarheidsgehalte van een theorie kunnen leiden. Economische theorieën worden nooit definitief verworpen. Dat komt vooral omdat in wetenschappelijk empirisch werk vooral naar bevestiging van een theorie wordt gezocht en zelden naar de weerlegging ervan. Maar zelfs als een theorie zou worden ‘gefalsifieerd’ is het niet zeker of dat komt omdat theoretische aannames onjuist zijn, of alleen maar tijdelijk niet vervuld zijn, of omdat andere statistische correlaties de ‘theoretisch juiste’ correlaties verstoren, enz. De econometrie heeft zich in de afgelopen zestig jaar uitgeput om met oplossingen te komen voor deze en andere statistische problemen. Een definitieve oplossing lijkt echter niet in het verschiet te liggen: de economische werkelijkheid is te weerbarstig. We hebben in feite nog steeds last van de ‘verstorende’ factoren die het al volgens de klassieken onmogelijk maken om empirisch na te gaan of een theorie waar is of niet.

In het empirische economische onderzoek werden traditioneel statistische methoden ingezet om relaties tussen economische variabelen te toetsen of te voorspellen. De economische variabelen waren dan, met name in de eerste decennia na de Tweede

Wereldoorlog, macro-economische variabelen zoals bruto binnenlands product, werkloosheid, consumptie, inflatie, en zo meer. Deze variabelen werden in grote macro-economische modellen ingezet om daarmee tevens te dienen als basis voor economisch beleid. Macro-economische variabelen zijn per definitie de weerslag van het gedrag van vele individuen in de economie. Dat individuele gedrag gaat echter in macro-economische grootheden verloren maar kan juist daarom onverwachte effecten op beleidsmaatregelen hebben. Dit was ook een van de belangrijkste kritiekpunten die de zogenaamde nieuwklassieken (Klamer, 1984) hadden op de toen gangbare macro-economische modellen.

Later werden echter ook individuele data, zoals over arbeidsaanbod, sparen en beleggen, ingezet bij het empirische onderzoek, waarbij ook de moderne financieringstheorie een rol speelt. Op het individuele niveau komt hier de volkomen rationele mens die alles weet van (economisch) heden en toekomst weer te voorschijn. Door die perfecte rationaliteit werkt de financiële markt ook perfect. Alle mogelijke informatie over de waarde van bedrijven, economische ontwikkelingen inclusief overheidsbeleid, zou zijn verwerkt in de prijs van financiële instrumenten, zoals aandelen, opties en obligaties. Gegeven deze aannames hoeft dan alleen maar het individuele gedrag verklaard te worden uit individuele eigenschappen als risicopreferentie en de gevoeligheid voor individuele prikkels.

Hoezeer de zogenaamde efficiënte markthypothese fout kan gaan, was eigenlijk al ver voor de kredietcrisis gebleken. Dat is het verhaal van de briljante financieel economen Myron Scholes en Robert Merton die op theoretische gronden de prijs van een optie hadden berekend en daar in 1997 de Nobelprijs voor hadden ontvangen. Zij waren op het moment dat zij de Nobelprijs toegekend kregen, bezig hun theoretische vondst te gelde te maken. Het startpunt was de constatering dat op met name de optiemarkt prijzen golden die afweken van de theoretische prijs. De markt had kennelijk nog niet alle beschikbare informatie meegenomen. Door die informatie wel mee te nemen, was er derhalve via arbitrage winst te behalen. Zij investeerden dus in financiële activa waar nog niet ‘genoeg’ efficiëntie was en hun rol was daarbij om die efficiëntie te bewerkstelligen en, in het voorbijgaan, daarbij megawinsten te boeken. Aanvankelijk lukte dat ook, totdat in de zomer van 1998 er een wereldwijde daling in beurskoersen optrad, onder andere veroorzaakt door problemen van de Russische overheid bij de financiering van de staatsschuld. Het fonds van Merton en Scholes kon zijn verplichtingen niet meer nakomen en moest door een bail-out van Amerikaanse centrale banken uit de problemen worden geholpen (zie Ferguson, 2009). De conclusie van dit ‘incident’ zou moeten zijn dat de markt niet altijd efficiënt is en dat het een riskante strategie is om toch op de efficiënte markthypothese te vertrouwen.

Behavioral economics als panacea?

Het rationale individu dat keuzes maakt zodanig dat zijn/haar nutsfunctie wordt gemaximaliseerd, is het basismodel voor de economische theorie. Dit basismodel is onweerstaanbaar voor veel theoretici omdat er elegante theoretische resultaten op velerlei gebied uit afgeleid kunnen worden. Ook als didactisch instrument is dit model van groot belang omdat er op een overzichtelijke en relatief simpele wijze theoretische resultaten mee kunnen worden opgebouwd die studenten inzicht geeft in hoe de economie werkt, of eigenlijk: zou kunnen werken. Deze theorie behoort grotendeels tot het domein van de micro-economie,

maar speelt ook een rol in meer macro-economisch gerelateerde theorieën, zoals de al eerder genoemde ‘real business cycle’ theorie.

Dat individuen zich niet altijd volgens de klassieke veronderstelling van rationaliteit gedragen is het uitgangspunt van de ‘behavioral economics’. Sommigen zien in die benadering het meest belovende alternatief voor de mainstream theorie. Onderzoekers in dit veld nemen, via veldstudies of via laboratoriumexperimenten, gedrag waar dat niet in overeenstemming is met de aannames van perfecte rationaliteit (DellaVigna, 2009). Het gaat hier om zaken als: het niet juist inschatten van toekomstige mogelijkheden, het overschatten van de eigen capaciteiten, het niet meenemen van all relevante informatie bij het nemen van beslissingen, enzovoorts. Opvallend is dat DellaVigna aan het eind van zijn overzichtsartikel ingaat op de vraag waarom de markt niet-standaard gedrag niet elimineert. Alsof uiteindelijk toch het vertrouwen in het goed functioneren van de markt voorop staat. Markten blijken immers vaak goed te werken.

Een algemeen probleem bij deze benadering waarbij individueel gedrag rechtsreeks wordt getoetst aan de standaardtheorie is dat in gecontroleerde laboratoriumexperimenten een grote diversiteit aan gedrag wordt waargenomen. Afwijken van ‘standaardgedrag’ kan op vele manieren. Daaruit volgt ook direct dat het niet eenvoudig zal zijn een alternatieve theorie te formuleren die al die verschillende gedragsreacties kan omvatten. Dat is wellicht de grootste uitdaging voor deze relatief jonge tak aan de boom van economische disciplines. Zolang dat nog niet is gelukt, dreigt voor behavioral economics hetzelfde gevaar als bij sociale psychologie, namelijk dat deze discipline zich ontwikkelt als een verzameling van ad-hoc bevindingen met weinig samenhang. Dat behavioral economics de redding zou kunnen zijn voor de economie omdat daarmee beter non-standaard gedrag zou kunnen worden voorspeld, lijkt daarom vooralsnog een overspannen verwachting. Het feitelijke gedrag kan immers zo veelvormig zijn dat het op basis van de inzichten van behavioral economics juist moeilijker wordt voorspellingen van gedrag te geven.

Waar is de Mammon in de economie?

Het is moeilijk in deze wereld de Mammon, de afgod van de geldzucht, te weerstaan. Dat geldt natuurlijk ook voor economen. Zelfs economen die ‘dienstbaarheid’ aan anderen proclameren als het ‘goede leven’ laten zich, als zij de kans krijgen, door hun werkgever uitbundiger salariëren dan de maatschappij als gerechtvaardigd ziet. Niets menselijk is ons economen vreemd tenslotte. Maar is daar de economische theorie schuldig aan, staat daar de geldzucht centraal? Dit schreef Theo Saleminck, met anderen, in 1997: “de moderne economie en de haar schragende economische theorie van het liberalisme stelde het motief van het eigenbelang centraal.” (Noordegraaf et al., 1997). Dezelfde auteurs citeren in hetzelfde werk theologen die beweren dat het moderne kapitaal als een nieuwe afgod wordt gezien, dat zelfs “mensenoffers vraagt”.

Het motief van het eigenbelang staat in de economische theorie veelal voorop, maar in feite slechts in een beperkte zin, namelijk dat individuen hun eigen nut of welzijn wensen te maximaliseren, maar waarbij gevoelens van altruïsme niet bij voorbaat worden uitgesloten. Het citaat uit Noordegraaf et al. dateert uit een tijd dat in Nederland de ‘eigen verantwoordelijkheid’ van het individu voorop werd gesteld, zoals uitgesproken bij het regeerakkoord uit 1994 van het toenmalige PvdA/D66/VVD-kabinet. Eigen

verantwoordelijkheid is niet hetzelfde als geldzucht, maar komt wel dichtbij de term eigenbelang in de enge zin van belangen die geen rekening houden met de belangen van anderen. In Nederland stond in de jaren negentig het idee van de zich terugtrekkende overheid ten faveure van de markt centraal. Het idee was dat de overheid door in te grijpen in de economie zoveel verstoringen in de economie had veroorzaakt dat de welvaart alleen nog maar zou kunnen toenemen als de overheid terugtrad. Dit uitgangspunt leek ook nog waar te zijn. De economische groei was in de jaren negentig bij een terugtrekkende overheid hoog in vergelijking met de jaren daarvoor. Het was ook kennelijk een periode dat de markt goed werkte; er was weinig reden om in de markt in te grijpen. Het ongeremde kapitalisme vierde hoogtij en leek voor iedereen tot positieve resultaten te leiden. Mensenoffers werden althans in Europa niet gevraagd, maar na 2000 en vooral na 2001 kwam er toch een keerpunt in de heersende ideologie ten opzichte van de markt en de rol van de overheid. Bij een terugtrekkende overheid kan men immers verwachten dat de inkomensongelijkheid gaat toenemen, die meer en meer als sociale onrechtvaardigheid zal worden gevoeld. Toenemende ongelijkheid kan een rem vormen op de economische groei.

De rol van de overheid heeft meer met het politieke klimaat dan met economische theorie te maken. Dat de mens uit zou zijn op maximalisering van het geldelijk gewin is een aanname die, zoals we gezien hebben, al los gelaten werd door de neo-klassieke theoretici van de 19^e eeuw. ‘Geldzucht’ als belangrijkste economisch doel is een van de vele mogelijke doelen die de economische theorie als grondslag van het individuele gedrag mogelijk acht. Zoals Hennisman (1946) al beklemtoonde is de economische theorie neutraal ten opzichte van de individuele voorkeuren. Dit maakt de micro-economische theorie juist ook zo rijk wat de mogelijke analyses van economische ontwikkelingen betreft.

Er is ook geen economisch dogma dat de markt in alle gevallen superieur zou zijn ten opzichte van een aanbod van goederen door de overheid. De macro-economische theorie van Keynes geeft een verklaring waarom ‘de’ markt niet in alle gevallen superieur is. De reden is dat er een coördinatieprobleem is doordat atomistische individuen en bedrijven de bestedingen niet zodanig op elkaar af kunnen stemmen dat er volledige werkgelegenheid ontstaat. Eigenbelang leidt, in tegenstelling tot wat de aartsvader van de economische wetenschap Adam Smith betoogde, niet altijd tot een optimale situatie.

In de leerboeken wordt een groot aantal andere redenen opgesomd waarom overheidsingrijpen in sommige markten tot een hoger welvaartsniveau zou kunnen leiden. Een klassiek voorbeeld betreft de markt van de zorgverzekering. Asymmetrische informatie over het gedrag en type van potentiële klanten leidt er toe dat potentiële cliënten van verzekeringen worden uitgesloten, en dat de kosten van de zorg hoger zijn dan als er wel volledige informatie zou zijn. Overheidsingrijpen zal de ongelijke toegang tot de zorg verhelpen, terwijl verplichte eigen betalingen door verzekerden tot lagere kosten zonder uitsluiting kunnen leiden. Dit is een voorbeeld van een marktimperfectie die tot een lagere welvaart leidt dan potentieel mogelijk zou zijn en waarbij overheidsinterventies tot een hogere welvaart leidt dan vrije marktwerking. Het Nederlandse systeem van zorgverzekeringen is een elegant voorbeeld van een systeem waarbij de sterke kanten van de markt (concurrentie die leidt tot een efficiënte productie van voorzieningen) worden gecombineerd met de sterke kanten van de overheid (voorkoming van ongewenste selectie en onderverzekering).

Het voorgaande motief rechtvaardigt het deels of geheel uitschakelen van de vrije markt om redenen van efficiëntie. Daarnaast zijn voor economen rechtvaardigheidsoverwegingen legitieme motieven voor overheidsingrijpen: aannemende dat de maatschappij bepaalde ideeën heeft over verdelingsvraagstukken, zal de markt in het algemeen niet tot de gewenste verdeling komen. Zoals net al gemeld ligt het daarom ook voor de hand dat perioden waarin de overheid terughoudend intervenueert in de markt, vroeg of laat gevolgd worden door perioden waarbij de vraag naar overheidsingrijpen juist weer toeneemt. De overheid kan de verdeling die de markt oplevert rechtvaardiger maken door van degenen die ‘te veel’ krijgen, eigendom weg te halen en dat over anderen te verdelen. Dan zal de verdeling die de markt oplevert eerlijker worden, maar het is niet waarschijnlijk dat de nieuwe eindverdeling de ‘ideale’ verdeling is. De werking van de markt kan er toe leiden dat door prijs- en inkomenseffecten een deel van de beoogde verdeling teniet gedaan wordt. Bovendien kan het ingrijpen van de overheid in het initiële individuele eigendom tot sterke en negatieve incentive-effecten leiden die de groei van de economie kunnen aantasten. Als de overheid ingrijpt op de verdeling in de economie, zal dan ook na verloop van de tijd de roep om meer markt weer gaan klinken. Blijkbaar leidt zowel vertrouwen op de markt als vertrouwen op de overheid tot ‘overshooting’ in de zin dat er door het ‘optimum’ wordt heen geschoten.

De conclusie is dat er zowel op theoretische gronden als op meer ideologische gronden geen sprake is van een ‘verafgoding’ van de markt door economen. In de economische theorie is er bovendien geen sprake van ‘verheerlijking van geldzucht’. Er zijn onder economen wel verschillen van inzicht over wat de wenselijke omvang zou moeten zijn van de interventie door de overheid. Dit grijpt ten eerste terug op de fundamentele verschillen van inzicht over de feitelijke werking van de markt. Zoals al eerder betoogd zullen empirische waarnemingen en statistische toetsen op de data deze verschillen van inzicht niet kunnen oplossen. Echter, ten tweede, zijn er onder economen, net als onder niet-economen, verschillen van inzicht in wat de ideale verdeling van welzijn over verschillende individuen zou moeten zijn.

Ironisch genoeg is de economie als wetenschap juist wel een geschikt uitgangspunt om als basis te dienen voor discussies over rechtvaardigheid. De economie is de wetenschap van de afruil. De theorie houdt zich bezig met de vraag hoe extra welvaart kan worden verkregen door iets anders (geld, goederen, invloed, enz) op te geven. Voor het laten toenemen van rechtvaardigheid (hoe ook gedefinieerd) moet immers ook iets worden opgegeven. Dan kan het gaan om het feit dat de arbeidsmarkt minder soepel zou kunnen functioneren door herverdelende maatregelen, of dat de bereidheid om onderwijs te volgen erdoor vermindert, enzovoorts. Dit structureert het debat over de gewenste mate van overheidsinterventie. De discussie kan dan gaan over de vragen, hoe belangrijk sociale rechtvaardigheid is (of in technische termen, hoe de sociale welvaartsfunctie) eruit ziet en wat de feitelijke kosten zijn van overheidsingrijpen in de markten die tot gedragsreacties kunnen leiden. Uiteindelijk echter blijven zowel de baten als de kosten van overheidsingrijpen gebaseerd op subjectieve inschattingen en zijn niet onomstotelijk empirisch of theoretisch te ‘bewijzen’. Bij een transparante discussie kan iedereen zien welke aannames door de participanten gemaakt worden om tot bepaalde beleidsaanbevelingen te komen.

Tenslotte: de economie als historische wetenschap en toegepaste logica

De economische wetenschap is feitelijk een historische wetenschap die hoogstens achteraf kan uitleggen waarom bepaalde gebeurtenissen zich voord hebben gedaan. De toevoeging ‘hoogstens’ is niet zonder reden. Zoals Lo (2012) heeft laten zien is er geen eenstemmigheid onder economen over de oorzaken van de recente kredietcrisis. Zelfs over de oorzaken van de grote depressie uit de jaren 30 van de vorige eeuw bestaat er geen consensus onder economen. Dit is echter geen ongewoon verschijnsel: ook onder historici is er geen eensgezindheid over de verklaring van gebeurtenissen uit het verleden. De geschiedenis wordt voortdurend herschreven en dat geldt ook voor de economische geschiedenis. Grote dramatische gebeurtenissen waarbij zoveel personen en maatschappelijke instituties een eigen specifieke rol spelen, kunnen vanuit vele mogelijke kanten belicht en verklaard worden. Zoals Lo beeldend uitdrukt, van dit soort gebeurtenissen bestaat niet, als bij vliegtuigrampen, een zwarte doos die de loop van de gebeurtenissen eenduidig beschrijft en waarbij de oorzaken eenvoudig afgeleid kunnen worden.

Als dit soort gebeurtenissen al moeilijk verklaard kunnen worden, is het zeker onmogelijk ze te voorspellen. De kracht van de economie ligt niet in het voorspellen van belangrijke economische gebeurtenissen. Deze worden juist meestal gemist door economen. Net als bij weersvoorspellingen is de economische situatie alleen dan goed te voorspellen als zich geen grote veranderingen in het economisch systeem voordoen. In ‘normale’ tijden zijn voorspellingen relatief betrouwbaar omdat het economisch systeem maar marginaal verandert.

De economie als wetenschap is door zijn beperkte voorspellende kracht ook niet in staat de beste recepten voor verschillende economische ziekten te formuleren. De recepten die worden aangeboden door economen zijn niet ‘getest’ in een laboratorium, zoals in de geneeskunde idealiter het geval is, waar het mogelijk is medicijnen stelselmatig te testen tegen een ander recept of een placebo. In de economie zijn dergelijke experimenten op grote schaal zeldzaam. Economen stellen recepten voor op basis van hun economische inzichten. De economie is door de consistente analytische opbouw daarom geschikt om het raamwerk te bieden voor discussies over overheidsinterventies en sociale rechtvaardigheid. De economische wetenschap is zo gezien een vorm van toegepaste logica waarbij de afruil tussen efficiency en rechtvaardigheid expliciet kan worden gemaakt in publieke debatten. Economen dienen daarnaast expliciet te maken hoe ze de individuele gedragsreacties op herverdelende maatregelen inschatten, want, zoals uit het voorgaande duidelijk zal zijn is niet alleen het belang dat gehecht wordt aan rechtvaardigheid een individuele zaak, maar ook de mate waarin overheidsingrijpen tot economische verliezen (of winsten) kunnen leiden is grotendeels noodgedwongen gebaseerd op subjectieve inschattingen.

LITERATUUR

- Blaug, M. (1992), *The methodology of economics(or how economists explain)*, Cambridge University Press, Cambridge (tweede druk).
- Calmfors, L. (2005), *What remains of the stability pact and what'sNext?* Swedish Institute for European policy Studies 8, Stockholm.
- DellaVigna, S. (2009), Psychology and economics: evidence from the field, *Journal of Economic Literature* jaargang 47, pp. 315-372.

- Van Ewijk, C. en C. Teulings (2009), *De grote recessie (het Centraal Planbureau over de kredietcrisis)*, Uitgeverij Balans, Amsterdam.
- Ferguson, N. (2009), *The ascent of money (a Financial history of the World)*, Penguin Books, Londen.
- Graafland, J. (2012), *De euro gewogen*, wetenschappelijk instituut van de Christen-Unie.
- Hennipman, P. (1945), *Economisch motief en economisch principe*, Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij, Amsterdam.
- Klamer, A. (1984), *The new classical macroeconomics (conversations with new classical economists and their opponents)*, Wheatsheaf Books Ltd, Brighton.
- Lo, A. (2012), reading about the financial crisis: a 21-book review, forthcoming in: *Journal of Economic Literature*.
- Noordegraaf H. et al. (1997), *De moderne economie als juggernaut (het debat over theologie en economie)*, Uitgeverij Kok, Kampen.
- Verbon, H. (2005), De EU-grondwet is het niet, *Economisch Statistische Berichten*, jaargang 90, p. 99.